

УДК 811.161.3'0; 811.161.3'367

UDC 81'367.625 (100)

СРОДКІ КОЛЬКАСНАЙ МЕРЫ Ў КАНСТРУКЦЫЯХ З КАМПАРАТЫВАМ НА МАТЭРЫЯЛЕ НАВУКОВАГА СТЫЛЮ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ 1920–1930-х гг.

MEANS OF QUANTITY MEASURE IN THE CONSTRUCTIONS WITH A COMPARATIVE ON THE MATERIAL OF SCIENTIFIC STYLE OF THE BELARUSIAN LANGUAGE IN THE 1920–1930S

I. В. Наўроцкая,

выкладчык БДУІР, аспірант кафедры беларускага
мовазнаўства БДУI. Naurotskaya, lecturer at BSUIR
PhD student of the Department of the
history of the Belarusian language at BSU

Паступіў у рэдакцыю 15.10.19.

Received on 15.10.19.

У тэкстах навуковага стылю 1920–1930-х гг. адзначана выкарыстанне лексіка-граматычных адзінак, якія выражаюць семантыку дакладнай колькаснай меры ў канструкцыях з кампаратывам, што матывавана выкарыстаннем лічбавых даных. Прадстаўлена класіфікацыя сродкаў дакладнай квантыфікаванай меры, найбольш ужывальныя ахарактарызаваны паводле камунікатыўнай функцыі, у тым ліку адносна падстыляў навуковага стылю. Адзначана, што дынаміка ў выкарыстанні некаторых сродкаў меры закранула формы прыназоўнікавых і беспрыназоўнікавых колькасна-іменных канструкцый, якія ў 1930-я гг. сталі выходзіць з ужытку. Паказана, што сінтаксічныя канструкцыі з кампаратывам і залежныя ад яго сродкі квантыфікаванай меры могуць выступаць стылеўтваральным сродкам у навуковай разнавіднасці літаратурнай мовы, аналіз якіх дазваляе разглядаць беларускую літаратурную мову як стылістычна аформленую і разгалінаваную, улічваючы, што яе сродкі знаходзіліся ў стане ўдасканалення і пераазмеркавання паміж варыянтнымі разнавіднасцямі навуковага стылю.

Ключавыя словы: навуковы стыль, канструкцыі з кампаратывам, форма вышэйшай ступені параўнання, катэгорыя колькасці, сродкі колькаснай меры, беларуская літаратурная мова 1920–1930-х гг.

The paper explains that in the scientific style 1920–1930s. lexical-grammar units with the meaning of exact quantitative measure used in comparative constructions is due to numerical data. The paper presents the classification of exact quantitative measure means, the most commonly used ones was described by communicative functions including characterization by sub-styles of the scientific style. The paper explains that dynamics of using some means was touched upon forms prepositional and non-prepositional quantitative constructions, which were passed out of use in 1930s. The study identifies that syntactic comparative constructions and dependent means of quantitative measure may act as style-forming mean scientific functional variation. The analysis allows to present the Belarusian literary language as stylistically well-developed considering the fact that language means were in the process of improvement and redistribution between sub-styles of the scientific style.

Keywords: scientific style, comparative constructions, comparative degree, category of quantity, means of quantitative measure, Belarusian literary language of 1920–1930s.

Уводзіны. У сінтаксічных канструкцыях з галоўным словам кампаратывам звяртае на сябе ўвагу наяўнасць шырокага спектра кампанентаў са значэннем меры і ступені ... *яны займалі куды шырэйшую тэрыторыю, чым потым*¹ (Ігна-тоўскі 21, с. 34)²; *Разлажыць вэктар на складаныя, з якіх адна ўдвая вялікая за другую, а кут паміж імі = 90°* (Трэпка 22, с. 41); *насееньне яго многа драбней, чымся насееньне сарадзі* (Карм 22, с. 10); *железная рэч важыць у 6 раз цяжэй, чымся важыла-б рэч вадыяная* (Терэльман 25, с. 32); *Тэхнічныя расліны пасяліваюцца на Беларусі ў некалькі разоў хутчэй, чым у Эўр. Расіі* (Гарэцкі 26, с. 33); *У колькі разоў паравы млын меле шпарчэй за млын ваозны і за вятрак?* (Сагаловіч 33, с. 25). Падкрэсленыя лексіка-граматычныя сродкі разглядаюцца ў межах даследавання сінтаксічных канструкцый з кампаратывам дзякуючы дасягненням функцыянальнага напрамку ў мовазнаўстве, які дазваляе аб'яднаць розныя паводле граматычнай прыроды адзінкі на аснове іх агульнай функцыі ў выказванні [1].

У сувязі з тым, што формы вышэйшай ступені параўнання паводле сваіх граматычных характарыстык у большасці перадаюць градацыйныя параў-

нальныя адносіны [2, с. 184–185], сродкі меры і ступені ў канструкцыях з галоўным кампанентам кампаратывам выражаюць градацыйнае ўдакладненне, узмацненне (інтэнсіфікацыю) і квантыфікацыю прыметы (выяўляюць катэгорыю якасці ў колькасна падзельнай форме). Так, ад формы і значэння падобных сродкаў залежыць, якім чынам структуры з кампаратывам выражаюць лагічную аперацыю параўнання: у колькаснай або колькасна неакрэсленай форме. У навуковай функцыянальнай разнавіднасці беларускай літаратурнай мовы 1920–1930-х гг. падобныя адзінкі выконваюць шэраг камунікатыўных функцый, у тым ліку, прадстаўленне навуковай інфармацыі і ўздзеянне на чытача. Улічваючы, што лексіка-граматычныя структуры меры і ступені ў канструкцыях з формай вышэйшай ступені параўнання рэалізуюць дастаткова вялікі набор функцый, дапушчальна, што яны могуць выступаць стылеўтваральным сродкам у навуковай функцыянальнай разнавіднасці літаратурнай мовы.

Паколькі ў навуковым стылі істотную ролю адыгрываюць сродкі дакладнай колькасці³ (пераважна

¹ Вылучэнне наша – І. Н.

² Тут і далей прыклады з навуковых тэкстаў, назвы крыніц, прозвішчы аўтараў прыводзяцца ў адпаведнасці з іх афармленнем у арыгінале – І. Н.

³ Навуковы стыль суадносіцца са сферамі навукі, навуковай камунікацыі і цесна звязаны з пазнавальнай дзейнасцю. Апошняя ахарактарызуецца ў тым ліку пры дапамозе катэгорыі колькасці, пры ўдзеле якой адбываецца катэгарыяльны падзел свету, неабходны для працэсу празнання. Катэгорыя колькасці з'яўляецца неад'емнай прадпасылкай пазнання свету і камунікацыі. Яхнов, Х. Количественность как основная

лічэбнікі), то аналіз кампанентаў колькаснай меры ў канструкцыях з кампаратывам уяўляецца неабходным для даследавання навуковага стылю ў плане рэалізацыі яго базавых стылеўтваральных фактараў – лагічнай доказнасці, аб'ектыўнасці, паслядоўнасці [3, с. 242]. Так, як адзначае даследчык славянскіх моў А. Я. Супрун, кампаратыўныя формы выражаюць прыблізныя адносіны, якія не заўсёды здольны адлюстравіць дакладнасць параўнання, у такім выпадку акрэслены лік, адзінка вымярэння і мера з'яўляюцца «гарантыяй дакладнасці, якую патрабуе сучаснае мысленне»¹ [1, с. 165]. У сувязі з адзначаным паказальнымі з'яўляюцца наступныя прыклады: *Вады (акіяну) значна болей на зямнай кулі, чымся сухазем'я, амаль у 2 1/2 разы* (Грамыка 25, с. 95); *паскарэньне цяжару значна (у 60 разоў) слабей, чым на нашай планеце* (Перэльман 36, с. 50), у якіх за прыслоўем значна падаецца лічэбнік. З прыведзеных выказванняў відаць, што сродкі колькасна неакрэсленай меры (*значна*) і квантыфікаваныя адзінкі (*амаль у 2 1/2 разы, у 60 разоў*) выяўляюць градацыйнасць рознымі спосабамі, прычым лагічны націск у сказе прыпадае менавіта на сродкі колькаснай меры.

Адзначым, што пры аналізе сродкаў квантыфікаванай меры паняцце колькасці прапануецца разглядаць паводле тлумачальнага слоўніка ў першым значэнні, як суадноснае з канкрэтным лікам, велічынёй, аб'ёмам, масай [4, с. 709], паколькі вызначаная катэгорыя ўключае ў свой склад апрача катэгорыі ліку, паняцце множнасці [5, с. 133], абсалютнай, бясконцай колькасці і шэраг іншых². У тым ліку катэгорыя колькасці з пункту гледжання філасофіі мае ўзаемадачынненні з катэгорыяй якасці паняццем ступені [4, с. 709], што выяўляецца ў катэгорыях градацыйнасці і граматычнай ступені параўнання – даследчыкі адзначаюць колькасную аснову апошняй [6, с. 48–49]. Тым не менш, паводле меркаванняў навукоўцаў функцыянальнага напрамку, кампаратыўнасць хаця і суадносіцца з катэгорыяй колькасці, аднак «квантытатыўны элемент меры (ступені) накладаецца на квалітатыўную аснову», з гэтай прычыны прапануецца катэгорыю ступені параўнання разглядаць як катэгорыю якасці, якая мае сувязі з катэгорыяй колькасці [1, с. 6–7].

Такім чынам, пры аналізе сродкаў меры і ступені, залежных ад формай вышэйшай ступені прыметніка або прыслоўя, на матэрыяле тэкстаў навуковага стылю аптымальным уяўляецца агульны падыход, пры якім канкрэтны лік або адзінка вымярэння адносяцца да квантытатыўнай меры, а разнастайныя сродкі, якія выражаюць катэгорыю колькасці ў неакрэсленай форме, не суадносяцца з канкрэтным лікам, лічацца інтэнсіфікатарамі³ – узмацняльнікамі значэння.

когнитивная и семантическая категория / Х. Яхнов // Количественность и градуальность в естественном языке. – Мюнхен : Verlag Otto Sagner, 2001. – С. 2, 8.

¹ Тут і далей пераклад наш – І. Н.

² Падрабязней гл. [1, с. 162–170] і змястоўнае бібліяграфічнае апісанне прац па катэгорыі колькасці ў [5, с. 134–148].

³ Тэрмін **інтэнсіфікатар** можа разумецца шырока, як сродак градацыйнай канкрэтызацыі, узмацнення інтэнсіўнасці прыметы, або вузка – як адзін з тыпаў квантараў меры, які

У межах даследавання структур з формай вышэйшай ступені параўнання неабходна выявіць набор сродкаў дакладнай колькаснай меры ў навуковым стылі беларускай літаратурнай мовы 1920–1930-х гг., ахарактарызаваць паводле варыянтных разнавіднасцей (падстыляў) навуковага стылю, удакладніць камунікатыўныя функцыі найбольш частотных кампанентаў. Класіфікацыя адзінак меры садзейнічае комплекснаму разгляду асаблівасцей навуковага стылю і выяўленню спецыфікі катэгорыі параўнання (кампаратыўнасці) і колькасці (квантытатыўнасці). Аналіз сродкаў меры і ступені ў словазлучэннях з галоўным словам кампаратывам прыметніка або прыслоўя ў навуковым стылі беларускай літаратурнай мовы на працягу 1920–1930-х гг. дазваляе дэталёва ахарактарызаваць анталагічныя для навуковай дзейнасці пазнавальныя прыёмы – параўнання і градуіравання, а таксама прадставіць спецыфіку развіцця літаратурнай мовы акрэсленага перыяду.

Аналіз сродкаў меры і ступені ў канструкцыях з кампаратывам

Матэрыял і метады даследавання. Метадам суцэльнай выбаркі з арыгінальных і перакладных навуковых тэкстаў 1920–1930-х гг. розных галін ведаў⁴ створана картатэка сінтаксічных канструкцый з кампаратывам прыметніка або прыслоўя на 2131 адзінку, з якіх 342 сінтаксічныя канструкцыі ўтрымліваюць сродкі дакладнай колькаснай меры, што складае 50,2% ад долі ўсіх структур з кампанентамі меры і ступені (681). Атрыманыя дадзеныя сведчаць, па-першае, пра адносную раўнавагу ў перадачы семантыкі колькаснай меры і семантыкі неквантыфікаванай ступені ў канструкцыях з кампаратывам, па-другое, пра істотную ролю колькасных даных для навуковага стылю.

Пры даследаванні сродкаў дакладнай колькаснай меры выкарыстоўваліся метады лінгвістычнага апісання, супастаўлення, кампанентнага аналізу, колькасных падлікаў, спалучэнне функцыянальна-семантычнага і фармальна-граматычнага падыходаў. На падставе створанай картатэкі прадстаўлены табліцы колькасных падлікаў.

Класіфікацыя сродкаў колькасна акрэсленай меры. Паводле матэрыялаў навуковага стылю 1920–

служыць для характарыстыкі аб'екта без колькаснага ўдакладнення, у прыватнасці для вызначэння паняцця большай меры. Гл. дысертацыйныя даследаванні па градацыйнасці (ступені) прыметы: Функціонально-грамматическая сфера градационности признака в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ю. Л. Воронников. – М., 1987. – с. 16; Система средств выражения степени признака в украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Т. С. Баран. – Киев, 1987. – 24 с.

⁴ Мовазнаўства, літаратура, педагогіка, гісторыя, права, мастацтва, архітэктура, хімія, біялогія, фізіка, медыцына, географія, астраномія, геалогія, эканоміка, матэматыка, тэхніка, сельская гаспадарка. Тэксты прадстаўлены ў жанры манаграфічнага даследавання, артыкула, даклада, нарыса, падручніка, курса лекцый, дапаможніка і падзелены на тры падстылі, традыцыйныя для сінхроннай стылістыкі: уласна навуковы, навучальны і навукова-папулярны. Аднак кожны з падстыляў мае свае адметнасці ў дзяржанні аспекце. Апрацавана прыкладна 810 000 словаўжыванняў, у сярэднім па 270 тыс. на кожны падстыль. У асобных выпадках для аналізу прыцягваліся арыгіналы навуковых тэкстаў на рускай мове.

1930-х гг. у словазлучэннях з кампаратывам ужываюцца наступныя адзінкі дакладнай колькаснай меры:

1. Колькасна-іменнае словазлучэнне (у тым ліку з прыназоўнікам *на* або *ў*; з лічэбнікам у форме творнага склону без прыназоўніка): *Чацьвертая куля мае прад сабой дарогу ў 9 разоў вялікую, чымся другая* (Трэпка 22, с. 31); *Гандлёвыя прадпрыёмствы на Беларусі на зваротах два разы драбней, чым у Расеі* (Гарэцкі 26, с. 104); *А архангельскі фізкультурнік, які кінуў мяч на дыстанцыю, 7-ю сантыметрам меншую, чым Сініцкая, у сапраўднасці пабіў-бы пастаўлены ёю рэкорд* (Перэльман 36, с. 56).

2. Адлічэбнікавыя прыслоўі: *...яна яе пройдзе за ўтрая даўжэйшы час, чымся другая і г. д.* (Трэпка 22, с. 31); *Супэрфосфат будзе ўдвойчы бябней на фосфарную кіслату, чым фосфарыт* (Качаткоў 29, с. 20).

3. Назоўнікі колькаснай семантыкі¹: *Мы ўжо ведаем, што відочны гарызонт ляжыць ніжэй за сапраўдны на кут а, які залежыць ад вышыні вока назіральніка* (Сьветабуд 28, с. 40); *Цякучая вада пранікае ў гэту так званую «трубку Піто» і ўстанаўліваецца ў ёй вышэй узроўню ракі на пэўную велічыню Н, залежачую ад скорасці цячэння* (Перэльман 36, с. 11).

4. Канструкцыі з займеннікам (гэтулькі, столькі, колькі, на(с)колькі, колькі, такі, які²) пры ўдзеле прыназоўніка на або ў: *3 гэтага мы бачым, што прысьпех, які вызывае падаючы камень у масе зямлі, у гэтулькі разоў меншы за прысьпех самога камяня, у сколькі разоў маса камяня менш за масу зямлі* (Трэпка 22, с. 48); *Лёгка зразумець, што кубічны мэтр менш за 3 куб. аршыны на такую-ж частку, на якую й мэтр лінейны менш 1/2 лінейных аршын – на 16-ю частку* (Перэльман 25, с. 22–23); *На колькі кілёметраў бонца далей ад зямлі чымсь месяц?* (Астроўскі 28, с. 21).

Колькасны і камунікатывны аналіз. Найбольш ужывальным сродкам дакладнай меры ў канструкцыях з кампаратывам з'яўляюцца колькасна-іменныя словазлучэнні тыпу ў 5 разоў, на 30 працэнтаў, якія прадстаўлены на 78 % ад усіх сродкаў дакладнай колькаснай меры. У табліцы прадставім размеркаванне канструкцыі з кампаратывам і залежным ад яго сродкамі меры (у форме прыназоўнікавых колькасна-іменных спалучэнняў) паводле падстыляў.

Назоўнікі колькаснай семантыкі тыпу шырыня грудзей выражаюць прыблізныя ўяўленні носьбітаў мовы пра пэўную колькасць, тым не менш, па вызначэнні навукоўцаў, яе семантыка адрозніваецца ад тыповых слоў неакрэсленай колькасці тыпу многа, мала. Калюта, А. Категория количества в ассоциативных словарях славянских языков / А. Калюта, А. Титова // Количественность и градуальность в естественном языке. – Мюнхен : Verlag Otto Sagner, 2001. – С. 93.

² У першай частцы «Беларускай граматыкі» 1985 г. адзначаецца здольнасць абагульнена-колькасных займеннікаў (колькі, гэтулькі, столькі) выражаць катэгорыю колькасці [Беларуская граматыка, 1985, с. 134]. Як паказваюць нашы матэрыялы, абагульнена-якасныя займеннікі (які, такі), суадносныя з парадкавымі лічэбнікамі, таксама здольны адлюстроўваюць квантыфікаваныя даныя.

Табліца – Прыназоўнікавыя колькасна-іменныя словазлучэнні з семантыкай квантыфікаванай дакладнай меры

Падстыль	Колькасць адзінак	%
навучальны	133	50,4
папулярны	98	37,1
уласна навуковы	33	12,5
Усяго	264	100

Доля сродкаў дакладнай колькаснай меры ў форме прыназоўнікавых колькасна-іменных спалучэнняў узрастае ад уласна навуковай варыянтнай разнавіднасці да папулярнага і навучальнага падстыляў. Градацыйнае колькаснае удакладненне прыметы ў канструкцыях з кампаратывам тыпу на 30 %, у 1000 разоў дазваляе дэталёва і дакладна апісаць аб'ект параўнання, засяродзіць увагу адрасата на квантыфікаваных параметрах. Так, у структуры сказа, які ўтрымлівае яшчэ лічэбнікі, адзначаныя сродкі колькаснай меры знаходзяцца бліжэй да канца, на іх прыпадае лагічны націск: *... значыцца, праз вываз масла (сыру) і маючых прадуктаў зрабіліся таварнымі 7.280 тыс. вёдзер малака, коштам вядро па 76 коп. (на 15 % вышэй мясцовай цаны – 66 к.)* (Гарэцкі 26, с. 112); *Гадзінавая-ж стрэлка абыходзіць свой круг у 12 гадзін, значыць, рухаецца ў 2 разы хітчэй за Сонца* (Сьветабуд 28, с. 11); *Паводле агульнага падліку, у БССР штогод гіне 1 млн трох бульбы, г. зн. у два разы больш, чым перапрацоўваецца на заводзе* (ЦБС 30, с. 13). Прыведзеныя структуры з кампаратывам і залежным ад яго сродкам дакладнай колькаснай меры выкарыстоўваюцца ў навуковым стылі для фіксацыі колькасных зменаў, якія могуць не заўважацца, калі не правесці падлікі і супастаўленне пры дапамозе лічбавага ўдакладнення *на колькі? у колькі разоў?* У сваю чаргу гэтыя канструкцыі (градацыйнага колькаснага тыпу) дазваляюць сфармуляваць неабходныя высновы, што аблягае ўспрыманне навуковай інфармацыі і тым самым аказвае ўздзеянне на чытача. Такое падвядзенне вынікаў уласціва ў большай меры ўласна навуковаму падстылю. У папулярнай і навучальнай разнавіднасцях сродкі дакладнай колькаснай меры выкарыстоўваюцца ў тым ліку для параметрызацыі аб'ектаў у тэарэтычнай частцы падручнікаў і для рашэння практычных задач: *Дзеля таго, што нам трэба мераць значна вялікія сілы, часта ўжываецца адзінка ў міліён разоў вялікая за дыну, мэгадзіна* (Трэпка 22, с. 47); *Абыімо яго ў 860 разоў больш абыіма зямлі, маса-ж у 94 разы большая за масу зямлі* (Астроўскі 24, с. 63); *... ртуць, удзельная вага якой у 13,6 разоў больш удзельнай вагі вады* (Фалееў 35, с. 44–45). Структуры з займеннікамі, якія выражаюць семантыку дакладнай колькасці, таксама выкарыстоўваюцца ў фармулёўках задач. Падобныя адзінкі ўжываюцца пераважна ў навукова-папулярнай і навучальнай разнавіднасцях навуковага стылю: *Для зраўнаважання цяжару трэба ўзяць сілу ў гэтулькі разоў меншую за цяжар, у сколькі разоў радыус валу менш за радыус кола* (Трэпка 22, с. 83); *У колькі разоў акружына большая чымсь дыямэтр?* (Астроўскі 28, с. 52); *У колькі разоў больш дае шкла*

адзін такі завод, чым давала адна гута раней (Сагаловіч 33, с. 69). Сродкі дакладнай квантыфікаванай меры адзначаюцца ў канструкцыях з кампаратывам, якія выражаюцца ўласна колькаснае значэнне: *Вялікія цяжары ў мэтрычным укладзе мерак важацца і вялікай вагою, якая больш кілёграма ў 1000 раз* (Перэльман 25, с. 28); *Знайсьці такую лічбу, каб, напісаўшы яе ў адваротным парадку, атрымаць лічбу на 2500 большую за 37 172* (Астроўскі 28, с. 22); *Гэты кубік у тысячу разоў меншы ад кубічнага сантымэтру* (ЗСУ 29, с. 30). Такого тыпу адзінкі носяць выразны даведачна-дыдактычны характар, што спрыяе іх выкарыстанню выключна ў навукова-папулярным і навучальным падстылях.

Такім чынам, сродкі дакладнай квантыфікаванай меры ўжываюцца ў канструкцыях з кампаратывам з пэўнай камунікатыўнай устаноўкай: для падвядзення вынікаў, тым самым выконваючы вылучальна-лагічную функцыю ў навуковым стылі (у большасці ва ўласна навуковай разнавіднасці), у навучальным і папулярным падстылях з мэтай стварэння дэталёвага тэарэтычнага апісання аб'ектаў і для фармулёвак задач.

Аналіз матэрыялу дазваляе адзначыць дынаміку ў выкарыстанні сродкаў з семантыкай дакладнай колькаснай меры, якія прадстаўлены наступнай структурнай схемай: (прыназоўнік у / на) + лічэбнік + колькаснае слова раз: *Гандлёвыя прадпрыемствы на Беларусі на зваротах два разы драбней, чым у Расіі, але % прыбылі ў іх вышэйшы, чым у Расіі* (Гарэцкі 26, с. 104); *Гэта мерка ў 1000 разоў большая за літр і мільён разоў большая ад кубічнага сантымэтру* (ЗСУ 29, с. 29); *За тры гады ... вапнаваная дзялянка дала з разьліку на дзесяціну на 102 пуды сена болей, а дзялянка з супэрфосфатам на вапне – 180 пудоў больш, чым дзялянка бяз жаднага ўгнаенья* (Качаткоў 29, с. 32). Найбольшым ужываннем у 1920-я гг. характарызуецца прыназоўнікавыя канструкцыі, беспрыназоўнікавыя ўжываюцца спарадычна, у некаторых выпадках як сінанімічныя прыназоўнікавым, або могуць быць вынікам эліпсіса – прыназоўнік скарачаецца (гл. два апошнія з прыведзеных сказаў).

Дададзім, што семантыка неакрэсленай колькасці таксама можа перадавацца падобнай структурай, у якой замест лічэбніка ўжываецца прыслоўе многа. Прывядзем прыклад з перакладнога, напісанага па-руску, навукова-папулярнага падручніка В. В. Руміна «Забаўная хэмія» 1928 г.: *Мы так прызычаліся пераліваць вадкасці, якія многа разоў цяжэй за паветра, што нам і ў галаву ня прыходзіла ўявімаць падобнае пытаньне* (Румін 28, с. 30). У выданні 1936 г. пад назвай «Цікавая хімія» гэты сказ мае наступны выгляд: *Мы так прывыклі пераліваць вадкасці, якія ў многа разоў цяжэйшыя паветра, што нам і ў галаву не прыходзіць ставіць падобнае пытаньне* (Румін 36, с. 39). Для нагляднасці прывядзем арыгінал: *Мы так прывыклі переливать жидкости, которые во много раз тяжелее воздуха, что нам и в голову не приходит ставить подобный вопрос* (Рюмин 25, с. 52). Вынік супастаўлення прыведзеных сказаў дазваляе адзначыць, што, папершае, значэнне неакрэсленай колькасці (як і акрэс-

ленай), якое перадаецца беспрыназоўнікавай канструкцыяй, фіксуецца ў 1920-я гг., па-другое, канструкцыя без прыназоўніка заменена ў выданні 1936 г. на прыназоўнікавую (*многа разоў – у многа разоў*), па-трэцяе, заўважаецца большая арыентацыя на рускамоўны арыгінал перакладу 1936 г., на што ў тым ліку паказвае кампаратывная канструкцыя *цяжэйшыя паветра* – залежнае слова ў форме роднага склону без прыназоўніка. У 1930-я гг. аналізаваныя беспрыназоўнікавыя канструкцыі не зафіксаваны ў нашай картатэцы.

Такім чынам, у перыяд 1930-х гг. адбываецца зрух ва ўжыванні канструкцыі з семантыкай меры і ступені пры кампаратывах. Калі ў 1920-я гг. выкарыстоўваюцца залежныя ад кампаратыва колькасныя і колькасна неакрэсленыя канструкцыі з прыназоўнікам або без прыназоўніка, то ў 1930-я гг. семантыка квантыфікаванай градацыінасці перадаецца выключна прыназоўнікавай канструкцыяй. З аднаго боку, выхад з ужыванні канструкцыі беспрыназоўнікавага тыпу можна разлічыць «натуральным адборам» моўных адзінак, калі менш распаўсюджаны тып перастае выкарыстоўвацца, з другога – у 1936 г. калі здзейснена чарговае выданне кнігі В. В. Руміна, магло быць свядомае адштурхоўванне ад канструкцыі без прыназоўніка, якая ўспрымалася польскамоўнай (параўн. *вдвое больше, чем два раза więcej* [7, с. 62]). Пазбаўленне ад магчымага лексічнага ўплыву польскай мовы на беларускую ў 1930-я гг., асабліва пасля рэформы 1933 г., адзначана на матэрыяле адных і тых жа твораў, выданых у розны час на працягу 1920–1930-х гг., у працах С. М. Запрудскага [8; 9, с. 301–306].

Цікава, што ў канструкцыях з кампанентам дакладнай колькаснай меры прыметнік або прыслоўе прадстаўлены сінтэтычнай формай вышэйшай ступені параўнання. Заўвага наконт простаі формы кампаратыва ў адпаведных канструкцыях у тым ліку справядлівая для украінскай і рускай моў [10, с. 329]. Кампаратывы складанай формы і залежныя ад іх сродкі колькаснай меры прадстаўлены адзінкавымі выпадкамі: *3 табліцы № 10 відаць, што местачковыя беларусы мужчыны на 10 % больш пісьменныя, чым вясковыя* (Шпілеўскі 29, с. 38); *культура тапінамбура мае каранёвую сістэму ў дзесяць разоў больш развітую чым бульба* (Ярмашэвіч 35, с. 16). Аналітычная форма вышэйшай ступені параўнання ў прыведзеных прыкладах абумоўлена зыходнай формай прыметнікаў *пісьменны, развіты* [11, с. 110]. Адзначанае дазваляе заўважыць, што ва ўсходнеславянскіх мовах сінтэтычная форма вышэйшай ступені параўнання і сродкі дакладнай колькаснай меры ўзаемаабумоўліваюць свае планы выражэння.

Такім чынам, паводле адзінак, якія залежаць ад кампаратыва і выражаюць семантыку дакладнай колькаснай меры, у 1920–1930-я гг. проціпастаўляюцца 3 варыянты навуковага стылю: навучальны, навукова-папулярны і ўласна навуковы. Калі на пачатку ХХ ст. канстатуецца фарміраванне навукова-папулярнай разнавіднасці [12], у тым ліку ў наступныя 1920–1930-я гг. проціпастаўленне «двух асноўных адгалінаванняў літаратурнай мовы – мовы

мастацкай і навукова-публіцыстычнай літаратуры»¹ [13, с. 6], то даследаванне сінтаксічных канструкцый з кампаратывам на матэрыяле навуковых тэкстаў, выдзеленых у 1920–1930-я гг., дазваляе разглядаць беларускую літаратурную мову як

стылістычна аформленую і разгалінаваную, улічваючы, што яе сродкі знаходзіліся ў стадыі ўдасканалення і пераразмеркавання паміж варыянтнымі разнавіднасцямі навуковага стылю.

ЛИТЕРАТУРА

1. Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность / А. В. Бондарко [и др.]. – СПб. : Наука, 1996. – 264 с.
2. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова : Сінтаксіс. Пунктуацыя / Л. І. Бурак. – Мінск : выд-ва «Універсітэцкае», 1987. – 320 с.
3. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожиной. – 2-е изд, испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа ; пад рэд. К. К. Крапівы. – Мінск : БСЭ імя П. Броўкі, 1977. – 1984. – Т. 2. – 1978. – 768 с.
5. Киклевич, А. Притяжение языка. Том 3. Грамматические категории. Синтаксис / А. Киклевич. – Olsztyn, 2009. – 460 с.
6. Количественность и градуальность в естественном языке / ред. А. Киклевич. – Мюнхен : Verlag Otto Sagner, 2001. – 212 с.
7. Русско-польский словарь. / под ред. И. Х. Дворецкого. – Изд 4-е, испр и доп. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1953. – 856 с.
8. Запрудскі, С. М. Змены ва узусе беларускай літаратурнай мовы ў 1930-я гады: лексіка / С. М. Запрудскі // Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. – 52. 1–2. – 2007. – С. 457–466.
9. Запрудскі, С. М. Беларуская мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады / С. М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2013. – 367 с.
10. Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / Г. Д. Басова [и др.] – Киев : Наукова думка, 2003. – 534 с.
11. Беларуская граматыка : у 2-х ч. / АН БССР; рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985–1986. – Ч. 1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – 431 с.
12. Мова «Нашай Нівы». Семантыка. Стылістыка / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., філіял «Інстытут мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы»; пад рэд. В. П. Лемцюговай. – Мінск : Беларуская навука, 2014. – 363 с.
13. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – Т. 2. / І. Крамко, А. Юрэвіч, А. Яновіч. – 1968. – 342 с.

СПІС ПРЫНЯТЫХ СКАРАЧЭННЯЎ

Астроўскі 24 – Астроўскі Р. Космографія. Вільня, 1924; Астроўскі 28 – Астроўскі Р. Арытмэтычны задачнік. Для 4, 5, і 6 аддзелаў пачатковых школ. Часьць II. Выданне для дзяцей. Вільня: Віленскае Выдавецтва Б. Клецкіна, 1928; Гарэцкі 26 – Гарэцкі Г. Народны прыбытак Беларусі. Менск: Выданне Дзяржаўна-Б.С.С.Р., 1926; Грамыка 25 – Грамыка М. Пачатковая географія. Выданне другое. Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1925; Ефім'яў 29 – Ефім'яў С. М., Мішчэнка Б. Б. Абследаванне рабочых бровару «Беларусь» у Менску. 3 клікі прафэсійных жароб // Беларуская мэдычная думка. № 2–4. Менск: Выданне Народнага Камісарыяту аховы здароўя БССР, 1929. С. 13–43; ЗСУ 29 – Завочны сялянскі універсітэт. Горкі, БССР: Друкарня Акадэміі, 1929; Ігнатойскі 21 – Ігнатойскі У. М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. Выданне II. Вільня: Выдавецтва У. Знамяроўскага, 1921; Карм 22 – Кармовыя расьліны «Сырадэля» й «Пялюшка». Менск: Беларускае коопэрацыйна-выдавецкае таварыства «Адраджэньне», 1922; Качаткоў 29 – Качаткоў В. Хэмія на службе сялянню. Сялянская бібліятэка № 109. Менск, 1929; Перэзьман 25 – Перэзьман Я. І. Новыя і старыя меркі. Мэтрычныя меркі ў штодзённым жыцці й лягчэйшыя спосабы пераводу іх на расійскія. Менск: ДВБ, 1925; Перэзьман 36 – Перэзьман Я. І. Цікавая механіка. Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі. Тэхмассектар, 1936; Румін 28 – Румін В. В. Забаўная хэмія. Пераклад выбраных артыкулаў пад рэд. М. Грамыкі. Менск: Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва, 1928; Румін 36 – Румін В. В. Цікавая хімія. Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі. Тэхмассектар, 1936; Рюмін 25 – Рюмін В. В. Занятая хімія. Опыты і развлеченія из области химии. Ленинград: Издательство «Время», 1927; Сагаловіч 33 – Сагаловіч Г., Шкраба А. Матэматыка для IV году навучання. Менск: Дзяржаўнае Выдавецтва Беларусі, 1933; Сьветлабус 28 – Міцкевіч А., Круталевіч А. Асновы сьветабудовы. Падручнік для тэхнікумаў і самаадукацыі. Менск: Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва, 1928; Трэпка 22 – Трэпка А. Фізыка. Курс VI класу гімназіі. Мэханіка. Цяпльня. Вільня: Друкарня «Віленскае выдавецтва» Б. Клецкіна, 1922; Фалееў 35 – Фалееў Г. І., Перышкін А. В. Фізыка. Частка першая. Падручнік для 6-га класа сярэдняй школы. Выданне трэцяе, з чацвэртага рускага. Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі. Вучпедсектар, 1935; ЦБС 30 – Цэнтральная бульбяная станцыя. Да 1-ай усебеларускай выстаўкі сельскае гаспадаркі і прамысловасці // Беларускі навукова-дасьледчы інстытут сельскай і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна пры СНК БССР. Менск: Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1930; Шпілеўскі 29 – Шпілеўскі І. В., Бабровіч Л. А. Мясцічка Койданова. Адбітак з часопісу «Наш край» за 1929 год № 2, 3 і 4. Менск, 1929; Ярмашэвіч 35 – Ярмашэвіч Я. М., Турок С. О., Шыперко Э. І. Тапінамбур і цыкорыя – новыя віды сыравіны для харчовай прамысловасці. Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі. Сельгассектар, 1935.

¹ Тым не менш, аўтары другога тома калектыўнай манаграфіі «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы» адзначаюць, што пры вылучэнні гэтых двух функцыянальных разнавіднасцей літаратурнай мовы яны «не ставілі задачы падрабязна разгледзець размеркаванне моўных сродкаў паміж асобнымі жанрава-стылявымі тыпамі літаратурнай мовы» [13, с. 6].